

CUPRINS

Cuvânt-înainte	5
Capitolul 1. Noțiuni introductive	7
1.1. Despre necesitatea studierii dreptului roman.....	7
1.2. Elemente de istoria statului și dreptului roman	8
1.2.1. Regalitatea	11
1.2.2. Republica	19
1.2.3. Imperiul	25
1.3. Etapizarea evoluției dreptului roman.....	29
1.3.1. Perioada veche a dreptului (ius Quiritium).....	29
1.3.2. Perioada dreptului clasic.....	30
1.3.3. Perioada dreptului post-clasic roman.....	30
1.4. Diviziunile dreptului roman.....	30
1.4.1. Dreptul public și dreptul privat.....	30
1.4.2. Ius civile, ius gentium și ius naturalae	31
1.4.3. Ius praetorium.....	32
1.4.4. Ius scriptum și ius nesciptum	32
1.4.5. Ius singularae și ius comunae	33
Capitolul II. Izvoarele dreptului roman	34
2.1. Obiceiul	34
2.2. Legea	35
2.3. Edictele magistraților.....	38
2.4. Senatus-consulte	41
2.5. Constituțiile imperiale	41
2.6. Știința dreptului (<i>Iurisprudentia</i>).....	43
2.7. Codificarea lui Iustinian	48
2.7.1. Codex.....	49
2.7.2. Digesta sau Pandecte	49
2.7.3. Institutiones	50
2.7.4. Novellae.....	51
Capitolul III. Persoanele	52
3.1. Introducere în studiul juridic al persoanelor	52
3.2. Status libertatis	53
3.2.1. Izvoarele libertății.....	54
3.2.2. Izvoarele sclaviei	55
3.2.3. Statutul juridic al sclavilor.....	56
3.2.4. Dezrobirea sclavilor (manumissio).....	59
3.2.5. Libertății și semisclavii.....	61
3.3. Status civitatis.....	65
3.3.1. Calitatea de cetățean	65
3.3.2. Categori de necetățeni	67

3.4. Status familiae	69
3.4.1. Noțiunile de familiae și pater familias	70
3.4.2. Puterea părintească și izvoarele ei	72
3.4.3. Căsătoria	74
3.4.4. Adopțiunea și adrogațiunea	80
3.4.5. Legitimarea	83
3.4.6. Stingerea puterii părintești	84
3.5. Capitis deminutio	85
3.6. Ocrotirea incapacabililor	87
3.6.1. Tutela	87
3.6.2. Curatela	90
3.7. Persoanele juridice	91
Capitolul IV. Organizarea judecătorească și procedura de judecată	93
Considerații generale	93
4.1. Participanții la procesul civil	94
4.1.1. Magistrații	94
4.1.2. Judecătorii	95
4.1.3. Părțile	95
4.2. Procedura de judecată civilă	97
4.2.1. Procedura legisacțiunilor (legis actiones)	98
4.2.1.1. Procedura per sacramentum	99
4.2.1.2. Iudicis postulatio	101
4.2.1.3. Procedura per condictio	101
4.2.1.4. Manus iniectio	102
4.2.1.5. Pignoris capio	104
4.2.2. Procedura formulară	104
4.2.2.1. Structura formulei și părțile ei componente	105
4.2.2.2. Acțiunile judiciare și clasificarea lor	109
4.2.2.3. Desfășurarea procesului	112
4.2.3. Procedura extraordinară	118
Capitolul V. Drepturile reale	121
Precizări terminologice	121
5.1. Clasificarea lucrurilor	122
5.2. Proprietatea	126
5.2.1. Noțiunea de proprietate și evoluția ei istorică	126
5.2.2. Formele proprietății private	128
5.2.2.1. Proprietatea quiritară	128
5.2.2.2. Proprietatea pretoriană (bonitară)	129
5.2.2.3. Proprietatea provincială	129
5.2.2.4. Proprietatea peregrină	129
5.2.3. Coproprietatea (condominium)	129
5.2.4. Limitări ale exercitării dreptului de proprietate	131

5.3. Modurile de dobândire a proprietății	132
5.3.1. Moduri de dobândire a proprietății după dreptul natural și cel al gintilor	133
5.3.2. Moduri de dobândire a proprietății după dreptul civil.....	139
5.4. Apărarea proprietății.....	145
5.4.1 Rei vindicatio.....	145
5.4.2. Actio publiciana.....	148
5.4.3. Actio negatoria	149
5.5. Iura in re aliena	149
5.5.1. Drepturile reale principale asupra bunului altuia.....	150
5.5.1.1. Servituțiile.....	150
5.5.1.2. Emphyteusis (emfiteoza)	154
5.5.1.3. Superficia.....	154
5.6. Posesia	154
5.6.1. Noțiuni introductive.....	154
5.6.2. Elementele posesiei	156
5.6.3. Dobândirea și pierderea posesiei	157
5.6.4. Apărarea posesiei.....	158
Capitolul VI. Obligațiile.....	162
6.1. Noțiunea de obligație și definirea ei	162
6.2. Structura obligației	163
6.3. Izvoarele obligației	165
6.4. Contractul ca izvor de obligații	166
6.5. Elementele esențiale ale contractului.....	168
6.6. Contractele formale sau solemne.....	175
6.6.1. Contractele per aes et libram	175
6.6.2. Contractele verbale (verbis).....	176
6.6.3. Contractele litteris (litterale).....	180
6.7. Contractele reale	182
6.7.1. Mutuum	183
6.7.2. Commodatum	185
6.7.3. Depozitum	186
6.7.4. Fiducia	187
6.7.5. Pignus	188
6.8. Contractele consensuale	188
6.8.1. Emptio – venditio	189
6.8.2. Locatio – conductio	197
6.8.3. Societas	200
6.8.4. Mandatum.....	202
6.9. Contractele nenumite.....	204
6.10. Pactele.....	207
6.11. Delictul ca izvor de obligații	211
6.11.1. Noțiune. Caracteristici	211
6.11.2. Clasificarea delictelor	214

6.11.3. Delicte de drept civil sau delicte private vechi	215
6.11.4. Delicte de drept pretorian sau delicte private noi	223
6.11.5. Delicte particulare sancționate cu acțiuni speciale	226
6.11.6. Abandonul noxal.....	227
6.12. <i>Ex variis causarum figuris</i>	228
Capitolul VII. Succesiunile	232
Noțiuni introductive și terminologice.....	232
7.1. Succesiunea testamentară	234
7.1.1. Formele testamentului	235
7.2. Condiții de validitate ale testamentului	240
7.2.1. Capacitatea.....	241
7.2.2. Instituirea de moștenitor	243
7.2.3. Substituțiile.....	245
7.3. Nulitatea, revocarea și ineficacitatea testamentului.....	246
7.4. Succesiunea <i>ab intestat</i>	250
7.5. Transmisiunea succesorală	256
7.5.1. Deschiderea succesiunii.....	256
7.5.2. Acceptarea succesiunii	257
7.5.3. Renunțarea la succesiune.....	257
7.5.4. Acțiunile succesoriale.....	258
7.6. Legatul succesoral	259
7.7. Fideicomisele.....	261
Mic dicționar latin-român.....	262
Breviar de adagii și expresii latine	274

CAPITOLUL 1

NOȚIUNI INTRODUCTIVE

1.1. Despre necesitatea studierii dreptului roman

La întrebarea dacă astăzi mai este necesară studierea unui sistem juridic aparținând unui popor de mult apus, răspunsul nu poate fi decât unul ferm și categoric: Da !

Orice student al unei facultăți de drept trebuie să conștientizeze că pe lângă caracterul evident istoric al dreptului roman, studiul acestuia își dovedește utilitatea mai ales prin viabilitatea unor principii, reguli fundamentale și constante ale dreptului ce au rezistat timpului.

Instituțiile romane nu și-au încetat existența odată cu dispariția statului roman. Numeroase instituții politice și-au făurit existența după modelele romane, iar dreptul, începând cu evul mediu și până în contemporaneitate, a perpetuat principiile fundamentale ale dreptului privat roman. Imensa moștenire cultural – civilizatoare romană ne permite nouă, ca și strămoșilor noștri de la evul mediu încoace, să utilizăm practica citării de cuvinte, expresii, dictoane fie ca argumente juridice, fie ca dovezi ale faptului că suntem ființe instruite care ne tragem seva de la o autentică cultură majoră.

Dreptul roman face parte din civilizația și cultura romană și ne prezintă, într-o primă evaluare, ordinea juridică proprie Romei de-a lungul întregii sale evoluții istorice. Depășind etapa istorică în care s-a născut, dreptul roman a dat naștere unor principii și reguli juridice care și-au adus o imensă contribuție la progresul juridic general. Romanii sunt creatorii vocabularului juridic pe care îl folosim și azi, dar și a numeroase concepte, categorii juridice și clasificări, dând astfel naștere unui adevărat limbaj comun al tuturor juriștilor.

Întâlnind legi lacunare de multe ori în practica cotidiană vom găsi soluții inspirându-ne din dreptul roman ale cărui principii și reguli juridice ne călăuzesc în rezolvarea unor cazuri practice care așteaptă deslușiri concrete.

Concepte și instituții de drept privat utilizate astăzi în întreg dreptul privat european și nu numai, precum proprietatea, succesiunea, buna-credință, răspunderea civilă, prescripția ș.a., își au originea în dreptul roman, ele fiind create, aplicate și sistematizate de celebrități din lumea jurisconsultilor romani.

Din punct de vedere didactic, studierea dreptului privat roman are o importanță covârșitoare deoarece formarea unui tânăr jurist nu se poate face excluzând spiritul juridic creat de romani. O școală juridică care ar ignora studiul dreptului roman i-ar condamna pe învățăceii săi la o crasă incultură, dirijându-i în direcția unei incapacități de a înțelege evoluția și relativitatea unor instituții juridice.

Gândirea și înțelepciunea antică, cu referire specială la cea greco-romană, permit celor ce s-au adăpat la ele să utilizeze un întreg tezaur de texte grecești și latine care îi va permite juristului să beneficieze de o consistență intelectuală în munca de argumentare în direcția unei căi fondate pe echitate și dreptate. Utilizarea unor astfel de elemente lingvistice, verbal sau scriptic, va fi pentru orice jurist un demers de cultură generală și juridică care își are seva în studierea și înțelegerea dreptului roman. Citarea unor expresii de

sorginte latină antică de către așa-zii juriști ce ignoră studiul dreptului roman dovedește o crasă incultură și o lipsă elementară de pioșenie față de cei care au creat un astfel de monument juridic inegalabil în istoria omenirii.

Dispariția formală în anul 476 a Imperiului Roman de Apus nu a însemnat în conștiința oamenilor și dezagregarea instituțiilor create de romani și nici a mentalităților specific romane. Fascinația exercitată de Roma a influențat atât Occidentul cât și Orientul, dovadă fiind faptul că numeroși conducători de state medievale, alături de Biserica Creștină, și-au asumat numeroase instituții și structuri romane, adaptându-se nevoilor și necesităților cultural – morale ale epocii.

Un mare cercetător român al studiilor clasice susține că deși Imperiul Romei a apus, „există puține aspecte ale instituțiilor moderne pe care să le putem înțelege fără un precedent, fără un arhetip roman. Amprenta Romei poate fi găsită peste tot. Și-a exercitat și încă își mai exercită farmecul său puternic, capacitatea de a-și răspândi razele aproape miraculos (...)”¹.

Nimeni nu poate pretinde că este un bun jurist doar învățând, mai mult sau mai puțin mecanic, legislația în vigoare fără a înțelege originile și evoluțiile diverselor norme juridice, iar dreptul roman vine să dezvolte în tânărul studios capacitățile de pătrundere în esența fenomenului juridic, dezvoltându-i, pe lângă cultura juridică, și agerimea minții cu ajutorul căreia să priceapă felul în care gândirea juridică romană a putut fi recuperată de la Iustinian (secolul al VI-lea) până în zilele noastre.

În fine, pentru noi, românii, studiul *Dreptului roman* reprezintă o necesitate în plus dat fiind istoria nașterii poporului român. Cucerirea Daciei de către romani a însemnat și introducerea unei civilizații superioare pe meleagurile noastre, a implementat o gândire juridică evoluată care a reprezentat baza viitorului drept autohton. Limba latină a reprezentat limba universală a lumii romane, chiar și după dispariția statului roman, iar pentru națiunea română, reprezintă fundamentul limbii vorbite astăzi².

1.2. Elemente de istoria statului și dreptului roman

Roma, la început ca o umilă așezare umană, iar mai târziu, ca stat, s-a format în bazinul Mării Mediterane, pe actualul teritoriu italic, în zona *Latium*, pe malul fluviului Tibru și înălțimile colinei *Palatinum*³.

Marele clasicist francez Pierre Grimal, citându-l pe Cicero, menționează că zona colinară a Latiumului, deși era o regiune nesănătoasă din pricina mlaștinilor, oferea în vârful colinelor un aer bun de respirat, iar văile asigurau umbra necesară pe timpul caniculelor verii⁴. De asemenea, este menționat rolul important jucat de Tibru, un adevărat „plămân marin”, care permitea facile legături comerciale cu comunitățile vecine. În fine, se cuvine a preciza că zona Latium s-a bucurat și de păduri abundente – cu siguranță,

¹ E. Cizek, *Mentalități și instituții romane*, Ed. Globus, București, 1998, p. 272.

² R. Gidro, A. Gidro, *Drept privat roman. Elemente comparative cu dreptul civil și dreptul procesual civil roman contemporan*, Ed. Universul Juridic, București, 2014, p. 9.

³ Pentru aspecte privind elemente de istorie, cultură și civilizație romană, recomandăm R. Gidro, A. Gidro, *Roma antică. O istorie pentru toți*, Ed. Neverland, București, 2018.

⁴ P. Grimal, *Civilizația romană*, vol. I, Ed. Minerva, București, 1973, pp. 6-7.

mult mai abundente decât cele din ziua de azi – fapt ce a permis locuitorilor zonei să folosească materialul lemnos pentru construcții drept combustibil, dar și pentru ridicarea unor adevărate palisade de lemn.

Teritoriul geografic în care a luat naștere Roma a fost o zonă locuită de mai multe comunități dintre care amintim: în zona de nord, nord-vest, ligurii⁵; veneții⁶, în nord-est; în zona centrală a peninsulei, latinii⁷; la gurile Tibrului, etruscii, în regiunea actuală Toscana (la nord de Tiber până spre Apenini), umbrienii⁸, sabinii⁹, ecvii¹⁰, marsii¹¹, volsicii¹², hernicii¹³; la sud îi găsim pe samniții¹⁴, iapygi¹⁵ și rutuli¹⁶; în actuala Sicilie se găseau sicanii și siculii¹⁷.

Toate aceste populații au dat naștere unei foarte mari varietăți de limbi, tradiții și culturi care și-au pus amprenta în cuantumuri și moduri diferite asupra viitoarei civilizații romane.

Dintre toate populațiile învecinate zonei *Latium*, cele care au marcat în mod deosebit evoluția civilizației romane au fost etruscii și grecii. Ceea ce știm cu certitudine este că așezarea etruscilor s-a făcut în zona centrală a peninsulei Italice, aproximativ în regiunea Toscanei de astăzi, fiind despărțiți de latini prin intermediul fluviului Tiber și au beneficiat de o civilizație mai veche și mai evoluată decât cea romană. O primă și foarte importantă caracteristică a civilizației etrusce a constituit-o faptul că ea era una de tip urban, prima de acest tip din peninsulă, în comparație cu ceilalți locuitori care se încadrau într-un sistem de locuire și trai de tip rural.

⁵ Populație indo-europeană foarte răspândită la malul Mării Mediterane (din peninsula Iberică până în Etruria), redusă teritorial, de celți și etrusci, la zona nord-vestică a peninsulei italice, regiune care și azi se numește Liguria.

⁶ Populație italică de origine illirică stabilită la începutul mileniului I î.Cr. în zona cursului inferior al Padului. A creat orașul Veneția.

⁷ Populație existentă în zona *Latium* care a fondat numeroase localități, dintre care cea mai importantă a fost Roma.

⁸ Vechi popor italic așezat între Țara sabinilor și Etruria. Împreună cu etruscii și samniții vor participa la războaiele samnite contra Romei în sec. al III-lea î.Cr.

⁹ Sunt printre cei mai vechi locuitori din *Latium* și sunt considerați, alături de latini, componentă etnică esențială a Romei din epoca înființării ei.

¹⁰ Populație așezată la est de zona *Latium* și înrudită cu samniții. A dus numeroase războaie cu Roma, fiind învinsă definitiv în sec. al IV-lea î.Cr.

¹¹ Populație tribală din Italia centrală, aliată a Romei în războiul cu samniții, răsplătită cu acordarea cetățeniei romane între anii 91-89 î.Cr.

¹² Vechi populație italică, situată în apropierea Romei, între *Latium* și Campania; a dus numeroase războaie cu Roma republicană în sec. al V-lea – al IV-lea î.Cr.

¹³ Populație tribală italică așezată în zona dealurilor existente la sud-est de Roma și intrată foarte de timpuriu sub influența romană, făcând alianță cu aceștia (486 î.Cr.), alături de latini, în luptele cu etruscii. Ulterior (306 î.Cr.) se aliază cu samniții, determinându-i pe romani să-i transforme din aliați în supuși.

¹⁴ Populație ce a ocupat regiunea Samnium aflată la nord de *Latium*. Scriitorii antici îi prezintă pe samniți ca fiind unul din neamurile cele mai puternice din peninsula italică. Au purtat mai multe și celebre războaie cu Roma.

¹⁵ Populație de origine illirică, ce a traversat Marea Adriatică și s-a așezat în sudul peninsulei italice, zona Calabria.

¹⁶ Populație latină, puțin numeroasă, având centrul reședinței în jurul localității Ardea, la 30 km. sud de Roma.

¹⁷ Ambele populații sunt considerate ca vechi locuitoare a Siciliei, cu origini incerte, aflate în insulă înaintea colonizării grecești din sec. 8-6 î.Cr.

Grecii au avut legături foarte strânse și benefice cu popoarele italice, civilizația greacă lăsând o puternică amprentă culturală, politică, dar și etnică.

Începând din a doua jumătate a secolului al VIII-lea î.Cr. și continuând în secolele al VII-lea și al VI-lea î.Cr. grecii au întemeiat o serie de colonii, începând cu Sicilia și continuând cu extremitatea cizmei peninsulei italice și a regiunii Campania. Este de necontestat faptul că evoluția Romei antice a fost indestructibil legată de lumea și civilizația greacă.

Istoricii susțin că grecii au preluat de la fenicieni o formă de alfabet scris pe care l-au modificat și adaptat specificului limbilor indo-europene și pe care, prin intermediul coloniei de la Cumae¹⁸, l-au transmis și popoarelor italice. Grecii au dat popoarelor italice și primele lecții de artă științifică a purtării războiului, determinându-i pe romani să adopte formațiunea de luptă în rânduri strânse de tip falangă (*phalanx*) prin utilizarea lăncierilor care purtau armuri. Se poate afirma fără nicio îndoială că, în timp, știința, filosofia, literatura (îndeosebi prin poezie), artele și priceperea militară a grecilor au avut o profundă influență asupra popoarelor italice, cu referire specială la romani.

Un istoric și clasicist român de mare anvergură¹⁹ remarcă existența unor trăsături comune între greci și romani extrem de importante care au determinat evoluția unui anumit tip de civilizație. Astfel, la ambele popoare găsim sistemul orașului-stat, denumit *polis* la greci și *civitas* la romani, ceea ce a determinat crearea unor instituții specifice pentru o astfel de organizare politico-administrativă. Mediul și localitățile rurale erau privite și tratate ca un teritoriu dominat și dependent de orașul dominator. Se remarcă, de asemenea, importanța pe care au acordat-o atât grecii, cât și romanii procesului educației, una mai sportivă la greci și o alta înclinată spre civism la romani, ambele popoare, în opoziție față de practicile orientale, adoptând o atitudine morală cumpătată atât în relațiile interumane, cât și în raporturile lor cu zeitățile.

Pornind de la gura Tibrului în amonte, după circa 15-20 de km. relieful prezintă un șir de coline de origine vulcanică, a căror înălțime este modestă (40-50m), reprezentând leagănul poporului roman. Ele, în număr de șapte, (Quirinalul, Viminalul, Capitoliul, Esquilianul, Palatinul, Aventinul și Coelius) aveau povârnișuri abrupte, ceea ce permitea locuitorilor să le apere relativ ușor, fiind situate și în imediata apropiere a Tibrului, fapt ce a creat o cale naturală de legătură cu coasta mării, dovedind ca excepțională valoarea comercială și strategică a situării Romei.

Tradiția și istoricii romani au creat în jurul formării Romei o adevărată legendă care a devenit un adevărat patrimoniu cultural universal.

În jurul originii Romei s-au făcut foarte multe speculații și s-au creat mai multe legende evocate de autori antici greci și latini cu scopul scoaterii la lumină a unui fondator mitic care să dea naștere unei aure speciale viitoarei capitale a lumii antice din jurul Mării Mediterane și nu numai.

Încercând o sintetizare a acestor legende putem vorbi de două etape distincte. Prima etapă vizează colonizarea Latiului și întemeierea orașului-cetate *Lavinium* de către troianul Aeneas. Acesta este fiul lui Anchise și al Afroditei și după lungi peregrinări ajunge în țara latinilor, se căsătorește cu fiica regelui latin (Lavinia), fondând totodată și cetatea

¹⁸ Localitate aflată astăzi în Italia centrală, în regiunea Campania, la cca 20 km de orașul Napoli.

¹⁹ E. Cizek, *Istoria Romei*, Ed. Paideia, București, 2010, pp. 12-15.

Lavinium, nu departe de gura Tibrului. Fiul lui Aeneas, Ascanius (căruia romanii îi spun-lui Iulius pentru a-l consacra pe strămoșul ginteii Iulia), întemeiază orașul Alba-Longa unde vor domni pe rând, conform tradiției, 12 regi. Nepoata unuia dintre acești regi, Rhea Silvia, rămâne însărcinată în urma întâlnirii ei cu zeul Marte și dă naștere gemenilor Romulus și Remus.

Cea de a doua etapă a legendei începe odată cu nașterea celor doi gemeni care vor fi abandonati pe Tibrul, dar sunt salvați și alăptați de o lupoaică, undeva la sud-vest de Palatin. Ajunși la maturitate, cei doi frați îl detronează și omoară pe regele ce i-a sortit pieirii și-l repun pe tron pe unchiul lor, îndreptățit, de altfel, să ocupe scaunul regal. Drept mulțumire, regele dă celor doi frați dreptul să întemeieze o nouă cetate la a cărei conducere, după luarea auspiciilor, a ajuns Romulus.

Așadar, Roma este creația legendară a unor fii ai unei vestale și a unui zeu, pe malurile Tibrului în anul 754 î.Cr., pe data de 21 aprilie, dată intrată în tradiție ca *dies natalis*.

Majoritatea istoricilor antichității romane au căzut de acord că în structura celei mai vechi comunități romane se regăsesc contopite trei grupuri de populații care, cândva, au fost independente, dar s-au reunit într-o singură comunitate: a *ramnilor*, populație aparținând ginteii latine, care a dat și numele localității de reședință, precum și numele locuitorilor săi; a *titienilor* (denumirea provenind, se pare, de la conducătorul lor pe nume Titius sau Titus Tatius), populație de origine sabină care, conform tradiției, ar fi avut un rol formator de primă importanță în Roma primitivă, ipoteză extrem de seducătoare pentru unii istorici, dar insuficient de acoperită cu certitudini; a *lucerilor* (denumire provenind de la *luceres*), populație aparținând tribului albanilor²⁰, așezați la Roma ulterior primelor două populații. Conducătorii Romei arhaice proveniți din cele trei grupuri de populații erau considerați *patres populus romanus* (părinții poporului roman), cei din triburile *Ramnes* și *Tities* erau apreciați ca *patres maiorum gentium* (părinți ai ginților mai mari), iar cei din tribul *Luceres* au fost numiți *patres minorum gentium* (părinți ai ginților mai mici).

Istoria Romei parcurge trei mari etape distincte: Regalitatea romană, Republica și Imperiul roman, această ultimă etapă fiind divizată în perioada Principatului și cea a Dominatului. În cele ce urmează vom încerca să sintetizăm modul cum a evoluat Roma în toate aceste perioade, scoțând în evidență ceea ce am considerat că este de esența fiecăreia din aceste etape parcurse.

1.2.1. Regalitatea

Această etapă, conform tradiției, se plasează în timp între anii 753 î.Cr. și 510 î.Cr. fiind o perioadă destul de dificil de descris având în vedere lipsa majoră a unor documente certe și este caracterizată de unii autori ca fiind o perioadă de sclavie patriarhală²¹.

Dacă până la mijlocul secolului al VII-lea î.Cr. Roma a fost doar o localitate umilă și într-un permanent conflict cu vecinii, după această dată, probabil datorită puternicelor influențe etrusce și grecești, Roma începe să se impună în zonă ajungând chiar să domine

²⁰ Precizăm că nu toți romaniștii împărtășesc această opinie. După unii autori, populația *Luceres* ar fi de origine etruscă, denumirea de *luceri* provenind de la cuvântul etrusc *lucumon* care înseamnă șef, căpetenie.

²¹ V.M. Ciucă, *Lecții de drept roman*, vol. I, Ed. Polirom, Iași, 1998, p. 18.

regiunea celor șapte coline transformându-se dintr-o comunitate rurală într-o adevărată *urbs* (oraș) de tip etrusc dat fiind faptul că etruscii cunoșteau foarte bine civilizația de tip urban, orașele lor (Tarquinia, Arezzo, Perugia, Vejo) fiind protejate prin întărituri de apărare și edificate nu la întâmplare, ci pe baza unor schițe și proiecte în prealabil gândite.

Potrivit istoriografiei grecești și romane ce aveau la bază informații transmise oral, obiceiuri și legende, perioada Romei regale ar fi cunoscut existența unui număr de șapte regi: doi de origine latină, doi sabini și trei etrusci. Deși vom respecta și noi prezentarea celor șapte regi tradiționali, facem necesara precizare că din punct de vedere strict istoric, perioada regalității romane (753? î.Cr. – 510? î.Cr.) nu putea fi acoperită doar de către șapte regi (care ar fi trebuit să domnească fiecare câte 25-30 de ani), probabil că cifra șapte a reprezentat un număr simbolic cu valoare de rit religios sau s-a făcut o analogie cu bine-cunoscutele șapte coline ale Romei.

Iată care au fost, potrivit tradiției, regii Romei:

1. **Romulus** (753-714 î.Cr.) este considerat legendarul întemeietor și care, prin divinizare, a fost identificat cu zeul Quirinus. Nu există date certe cu privire la existența sa, dar este foarte posibil ca el să fi fost în fruntea unui grup de păstori din zona Latiumului și poate chiar a Palatinului. Legende țesute în jurul fondării Romei i-au conturat lui Romulus, ca prim rege, trăsături excepționale atât militare, cât și politice. Astfel, lui Romulus i se atribuie crearea primului Senat al Romei sub forma unui consiliu regal alcătuit din 100 de *patres* care erau șefii triburilor gentilice *Ramnes*, *Tities* și *Luceres*.

2. **Numa Pompilius** (714/715-672 î.Cr.) este considerat a fi de origine sabină și i se atribuie meritul important de a fi organizat viața religioasă a comunității, fiind un conducător pios, pașnic și pătruns de ideea de a insufla poporului frica de zei. Izvoarele antice orale ne transmit că Numa Pompilius ar fi înființat prima funcție sacerdotală de *Pontifex maximus*.

3. **Tullus (Tullius) Hostilius** (672-640 î.Cr.), rege de origine latină, caracterizat ca având o fire războinică, a retrezit în romani condiția lor de luptători. În căutarea de dușmani, alegerea lui s-a oprit asupra cetății Alba Longa, intrând în conflict cu aceasta, dar a învins-o, a cucerit-o, a distrus-o în întregime, transferând populația ei la Roma.

4. **Ancus Marcius** (640-616 î.Cr.) a fost ultimul rege latin despre care se relatează că ar fi extins puterea Romei până la țărmul mării unde a pus bazele primului port situat în localitatea Ostia. Este foarte probabil ca Ancus Marcius să fi cucerit Ostia pentru a pune stăpânire pe zăcămintele de sare aflate la sud de fluviul Tibru, fapt ce a necesitat și construirea primului pod peste fluviu în vederea transportării mineralului prețios.

5. **Lucius Tarquinius Priscus**, supranumit **Tarquinius cel Bătrân** (616-578 î.Cr.), este primul rege roman de origine etruscă. Tradiția amintește de domnia a încă doi regi etrusci, dar, așa cum am menționat deja, este foarte probabilă existența mai multor regi. Cu certitudine, epoca regalității romane se încheie sub semnul dominației regilor și a civilizației etrusce. Ca rege, s-a dovedit a fi unul autoritar și războinic, reușind să cucerească întregul Latium, deși unii istorici consideră că o serie de fapte de arme ar fi aparținut altor regi etrusci. În timpul domniei sale s-a reușit asanarea mlaștinilor Romei, s-a construit *Cloaca maxima* (canalul colector al primului sistem de canalizare construit la Roma) și s-a edificat *Circus maximus* (cea mai mare arenă sportivă a antichității), Roma începând să devină cu adevărat un oraș solid construit, cu străzi trasate conform unor

reguli de sistematizare și o piață centrală (for) în vederea adunării cetățenilor. Pentru a putea marca gloria și puterea unui conducător, Lucius Tarquinius Priscus a dispus construirea unui palat regal în stil etrusc, a confecționat inelul de aur, coroana de aur și sceptrul regal, creând și un veșmânt numit toga palmată, iar lictorii care deschideau cortegiul regal purtau fascii și arme de paradă. Aceste însemne ale puterii suverane s-au păstrat la Roma și în epoca Republicii.

6. **Servius Tullius** (578-534 î.Cr.). Filiația și originea lui rămân și astăzi sub semnul incertitudinii, fiind considerat de unii ca un fost sclav – numele său permite și o astfel de speculație – crescut în reședința primului rege etrusc al Romei. Servius Tullius a devenit celebru prin faptul că i se atribuie realizări reformatoare excepționale cunoscute sub denumirea de *Constituția serviană*, deși nu avem certitudinea că reforma amintită ar fi aparținut, cel puțin în întregime, epocii regale și în special lui Servius Tullius. Tradiția susține că Servius Tullius a fost omorât de ginerele său, instigat la această crimă de către soția sa, Tullia, chiar fiica lui Servius.

7. **Lucius Tarquinius**, supranumit **Superbus**²² (534-509 î.Cr.), se pare că a ocupat tronul nu ca urmare a voinței liderilor sau a poporului roman, ci ca o consecință a unei crime – uciderea lui Servius Tullius – fapt ce l-a făcut odios în ochii cetățenilor pioși și onești din Roma.

Izvoarele antice îl prezintă pe Lucius Tarquinius Superbus ca pe un rege tiranic, de tip elenistic, cu o fire agresivă, înclinată spre război, dornic să domine peste întreg teritoriul Latium-ului, ceea ce se pare că a și reușit, ajungând în fruntea unei armate nu doar a Romei, ci a întregii federații a Ligii latine.

În politica internă a impus voința regală în toate deciziile importante, inclusiv în materie de justiție, ceea ce a creat mari nemulțumiri în rândurile capilor ginților ale căror competențe au fost în mare parte anihilate. La fel s-a întâmplat și cu Senatul și cu Adunarea poporului, ambele instituții fiind ignorate în procesul de luare a deciziilor importante pentru Roma.

Din punct de vedere constructiv, a continuat politica de urbanizare a Romei, preluând de la antecesorii săi bunul obicei igienic de a extinde sistemul de asanare și canalizare a orașului, fiind și autorul unor construcții monumentale, precum templul închinat lui Iupiter Capitolinul. Legenda, preluată de scriitori romani antici, ne prezintă sfârșitul acestui rege, marcat de o faptă odioasă care ar fi provocat o revoltă populară generală ce a avut drept consecință alungarea lui de pe tron și sfârșitul erei regale pentru totdeauna²³.

Se poate afirma că în epoca regalității romanii au parcurs două etape: una așa numită *pre – urbs* (pre – orășenească), Roma impunându-și autoritatea asupra unor mici grupuri rurale din jurul colinelor lațiale, pentru ca apoi să treacă la o masivă urbanizare, unii autori vorbind de o reală a doua *întemeiere*, cea etruscă, care a transformat mica localitate rurală într-un adevărat oraș²⁴.

²² În limba latină, adjectivul *superbus* are două semnificații: în sens bun, înseamnă nobil, glorios, măreț, magnific, superb; în sens negativ, înseamnă, trufaș, orgolios, mândru. Pentru acest rege etrusc, cuvântul, devenit poreclă, a fost utilizat în sensul negativ.

²³ Titus Livius ne relatează cum Sextus Tarquinius, fiul regelui, ațâțat de frumusețea și sufletul curat al matroanei Lucreția, i-a pângărit acesteia cinstea violând-o, ceea ce a determinat sinuciderea victimei. În urma acestui fapt, comandantul cavaleriei, Brutus, s-a pus în fruntea revoltei și a alungat întreaga familie regală în exil pentru totdeauna (*Ab urbe condita*, Cartea I, 57-60).

²⁴ E. Cizek, *Mentalități și instituții politice romane*, Ed. Globus, 1998, pp. 49-50.

Ocupația primilor romani a fost în principal legată de munca pământului și creșterea vitelor, reprezentate în special de cornute și oi. Creșterea animalelor a reprezentat o prioritate pentru vechii romani, bogăția comunităților gentilice fiind apreciată și în funcție de mărimea turmelor, pentru ca ceva mai târziu fiecare familie să se străduiască să dețină capete de vite pentru necesitățile proprii.

În urma puternicei influențe etrusce, activitățile economice ale romanilor se diversifică și ca efect al politicii de edificare a diverselor construcții care au transformat Roma. Urbanizarea localității i-a determinat pe romani să învețe de la etrusci diverse meșteșuguri (zidărit, prelucrarea metalelor, olărit, tâmplărit, vopsitorit, tăbăcărit ș.a.), înființându-se și primele asociații de meșteșugari (*collegia opificum*).

Din punct de vedere al vieții sociale, primele secole de existență a Romei ne evidențiază două tipuri de structuri: ginta și familia. O foarte lungă perioadă de timp, oamenii antichității, n-au cunoscut nicio altă formă de societate în afară de familie. În această perioadă s-a născut religia casnică, precum și vechiul drept privat, ambele corespunzând pe deplin unei asemenea societăți. Fiecare familie își avea religia sa, zeii săi, sacerdoțiul său, cultele religioase fiind secrete. Multă vreme familia romană a reprezentat un adevărat stat în stat, regulile de funcționare ale acesteia fiind respectate cu foarte multă rigurozitate. Vechile familii romane nu se amestecau între ele nici în timpul existenței lor fizice, nici după moarte, locurile de înmormântare fiind, de asemenea, total separate. Fiecare familie avea proprietatea sa, izolarea proprietății era într-atât de obligatorie încât două domenii nu se puteau învecina direct unul cu celălalt, între ele trebuind să existe o fâșie de pământ care să rămână inviolabilă²⁵. În fruntea fiecărei familii romane există un șef, ceea ce însemna că el este conducătorul, tatăl sau capul familiei și purta denumirea de *pater familias*. Acesta nu putea fi decât un bărbat. Vechile familii romane dețineau toate lucrurile de care membrii lor aveau nevoie pentru viața lor materială și morală. Familia romană nu seamănă cu familiile moderne nici din punct de vedere al proporțiilor. În general, în societățile moderne, familiile se dezmembrează și se micșorează, pe când la romani, familia se dezvoltă, se ramifică, fără însă a se divide. Întotdeauna ramurile mai tinere rămăneau grupate în jurul ramurilor mai vârstnice, alături de vatra sacră și de mormântul comun.

Jurisconsulții romani amintesc de o foarte puternică și veche instituție din cele mai îndepărtate timpuri ale societății romane, numită de vechii latini *gens* (ginta), constituită dintr-un grup de familii de natură agnatică. La început, ginta forma un corp eminent aristocratic, patricienii putând în felul acesta să-și conserve pentru o lungă perioadă de timp privilegiile. Vechea și inferioara organizare gentilică a reprezentat un obiectiv principal urmărit de plebei în lupta lor cu patricienii, dar era atât de bine înrădăcinată în obiceiurile romane încât nu a putut fi distrusă, suferind în schimb numeroase modificări. În cele din urmă, pentru a-i imita pe patricieni plebeii s-au organizat în ginți. Fiecare gintă își avea propriul teritoriu care reprezenta, din punct de vedere juridic, proprietatea comună a membrilor ginții. Fiecare gintă avea un cult special, iar ziua, locul și ritualul religios, precum și locurile de înmormântare difereau. Vechiul drept roman recunoștea membrilor aceleiași ginți dreptul de succesiune, drept consacrat de altfel și în Legea celor XII Table. Conform acestei prime legi scrise romane, membrii aceleiași ginți erau mai apropiați decât o rudă pe linie femeiască.

²⁵ F. de Coulanges, *Cetatea antică*, vol. 1, Ed. Meridiane, București, 1984, pp. 90-102.

Întreaga gintă era solidară în a răspunde față de datoriile unuia: ginta avea obligația să-l răscumpere pe prizonier, să plătească amenda celui condamnat; dacă unul din ei ajungea magistrat, ginta colecta bani pentru plata cheltuielilor ocazionate de magistratură.

În domeniul justiției, dacă un membru al ginții este acuzat, el va fi însoțit la tribunal de toți membrii aceleiași ginți: era interzis să pledezi împotriva unei persoane ce aparținea de propria gintă, precum și de a depune mărturie împotriva unui cogentilic. Pentru eventualele litigii cu un membru al aceleiași ginți, exista organizat propriul sistem de judecată. Ginta avea un șef care era și judecător și preot, dar și comandant militar.

Membrii aceleiași ginți trebuiau să poarte același nume. Conform tezei unor istorici, „Unitatea de naștere și de cult s-a marcat prin unitatea de nume. Fiecare gintă și-a transmis din generație în generație numele străbunului și l-a perpetuat cu aceeași grijă cu care și-a perpetuat cultul. Romanii numeau *nomen* numele străbunului pe care toți descendenții și toți membrii ginții trebuiau să-l poarte”²⁶. Adevăratul nume al fiecărui roman era cel al ginții, avea caracter oficial și era considerat și sacru. Acest nume trebuia să dureze atât cât dura familia și zeitățile ei.

În ceea ce privește regulile juridice aplicabile, trebuie să menționăm că vechiul drept roman s-a caracterizat printr-un exces de formalism și rigiditate, formalismul fiind esența arhaicului *ius civile* existând și o puternică interdependență între fenomenul juridic și cel religios.

Pentru a înțelege trecutul Romei regale se impune și o incursiune în rândurile celor care populau cetatea. Din perspectivă socială, populația era împărțită pe ranguri, fiind promovată fără echivoc inegalitatea dintre locuitori, fapt ce va genera în timp foarte multe convulsii sociale cu efecte pe diferite paliere, inclusive pe cel juridic. Inegalitatea socială ar putea să-și găsească izvorul într-un moment plasat în timp cu mult înaintea formării cetății, deoarece însăși organizarea, structura familiei vechi romane, consacră deosebirea între diferitele categorii de persoane ce făceau parte din ea. Astfel, cel ce avea titlul de *pater* era privilegiat în raport cu ceilalți deoarece el era preot, dar și proprietar, deținând autoritatea asupra tuturor. Familia romană mai cunoștea și categoria servitorilor, a clienților, precum și a sclavilor patriarhali. Inegalitatea în familie era privită ca un lucru firesc, ea fiind consacrată de chiar normele religioase.

Iată care au fost categoriile sociale cunoscute în această epocă:

Patricienii. Roma, la începuturile ei, n-a fost decât o asocierie între capii de familie deoarece numai ei puteau fi cetățeni. Asupra intereselor generale ale cetății veghea un organism alcătuit exclusiv din capii de familie, numiți *patres* (părinți)²⁷ și din capii de *gentes* (ginți). Toți aceștia alcătuiau un grup social aparte fiindcă numai ei aveau acces la onorurile publice și la sacerdoții. Acest grup era cel al patricienilor – cuvântul *patricius* trebuind să fie înțeles ca fiind coborât dintr-un ascendent de viță, dintr-un aristocrat – adică al celor ce aveau superioritate economică și militară, al celor ce puteau ocupa magistraturi, al oamenilor liberi ce posedau drepturi civile și politice depline. În nici un caz, nu trebuie confundați acești inițiali patricieni energici, harnici, deopotrivă lucrători cu

²⁶ F. de Coulanges, *op. cit.*, p. 156.

²⁷ Conform afirmațiilor lui Titus Livius, Romulus ar fi fost cel care a ales o sută de conducători din tribul său pentru a-l ajuta să întemeieze Roma și să constituie Senatul. Mai târziu, aceste persoane au dobândit numele de *patres*, în sensul de părinții Romei, urmașii lor numindu-se *patricii*, adică cei ce se trag din părinții străbuni.

plugul, cât și cu lancea, modești în îmbrăcăminte, hrană și locuințe cu cei de mai târziu, trăitori în confort și lux.

Împărtășim și noi punctul de vedere conform căruia la originea patricienilor stau gințile care au rânduit o nobilime ereditară, existentă încă din epoca primilor regi, pentru ca în timp patriciatul să devină o castă aproape închisă.

În epoca regalității, patricienii proveniți din cele trei comunități originare (ramnes, tities și luceres) s-au impus pe plan sacerdotal, militar și politic, intrând chiar în conflict cu regii etrusci care voiau să le limiteze competențele și puterea pentru a putea domni în stil dictatorial elenistic.

Din punct de vedere economic, un număr restrâns de familii patriciene au ajuns să dețină cea mai mare parte a proprietății funciare, făcându-i pe cei din clasa plebeo-rurală să devină dependenți de ei.

Clienții formau un grup social alcătuit din persoane libere care se păstrau sub autoritatea șefului familiei care devenea patron. Se pare că clientela s-a născut în cadrul marilor familii unde un membru al familiei eliberat de sub autoritatea supremă a capului de familie îi recunoștea acestuia autoritatea de șef și îi dădea ascultare, devenind astfel *client*. Între patron și client se stabilea o foarte puternică legătură ce cuprindea drepturi și obligații reciproce. Astfel, patronul trebuia să-și ocrotească clientul în orice împrejurare, asigurându-i asistență juridică și siguranța personală. La rândul lui, clientul are față de patron anumite obligații: în primul rând, să-și manifeste în public respectul, să nu depună ca martor împotriva patronului și să-l ajute pe acesta moral și material ori de câte ori are nevoie. Trebuie făcută distincție între clientela din timpurile vechi și clientela existentă la Roma la sfârșitul Republicii. Vechea clientelă are la bază o legătură sacră, formată de religie, fiind indestructibilă. Ea nu era o simplă legătură voluntară și trecătoare între doi indivizi, ci avea un caracter obligatoriu și ereditar. Se pare că patronii și clienții au format împreună ceea ce se numește *populus romanus*, având în vedere că în această epocă doar patronii și clienții se bucurau de calitatea de cetățeni romani.

Plebea (plebs) era formată dintr-o masă de locuitori ai Romei, de rang inferior, cu origini obscure și chiar controversate. Dacă îl cităm pe istoricul antic roman Titus Livius, plebea nu era cuprinsă în noțiunea de popor roman, acesta fiind alcătuit numai din patricieni și clienții lor. Plebeii reprezentau o categorie socială în care intrau diferiți locuitori din peninsula italică, supuși și aduși la Roma, agricultori sabini și latini sărăciți, clienți și oameni de casă aparținând vechilor regi și nobili etrusci rămași fără stăpân, toți aceștia fiind considerați o categorie politică de rang inferior, lipsiți de dreptul de a accesa magistraturi. Statutul inferior al plebeilor față de patricieni era accentuat și de faptul că primii erau lipsiți de cultul religios al strămoșilor, precum și de familia recunoscută religios. Lipsa cultului religios casnic, reprezentat prin vatra sacră, a determinat și nerecunoașterea în beneficiul acestora a dreptului de proprietate și a dreptului de a poseda pământ. În vechea Romă regală plebeii erau lipsiți și de drepturi politice, nu erau primiți în armată și nu se bucurau de existența unor adunări populare proprii, ceea ce îi excludea și de la dreptul la vot.

Din punct de vedere al organizării statului primitiv roman, etapa regalității a cunoscut trei factori constituționali:

Rex (regele) era ales de patricieni și se afla în fruntea locuitorilor cetății, dar sub domnia regilor legendari latino-sabini, atribuțiile acestuia erau mai puțin totalitare decât

în epoca regilor etrusci. Strict formal, puterea regală nu era transmisibilă prin succesiune, fiind prevăzută o procedură specială de alegere a regelui, dar ea a fost, se pare, doar o simplă formalitate pentru că practic regele anterior hotăra cine să-i urmeze la tron, fiind cunoscută „predilecția” regilor în funcție spre a netezi drumul la tron unor persoane înrudite cu femeile din familia lor.

În calitate de șef executiv al statului, regele avea următoarele trei competențe esențiale:

- era șef religios însărcinat cu menținerea ideii de *pax deorum* (asigurarea păcii și bunăvoinței zeilor). Regele prezida luarea auspiciilor, interpreta voința zeilor, stabilea calendarul sărbătorilor religioase, dicta zilele faste și nefaste etc.

În literatura de specialitate se menționează faptul că regele în calitatea lui de *Iupiter Rex* desemna fecioarele ce urmau să devină vestale, acestea din urmă având sediul chiar lângă *Regia* (Casa regelui), filozofie destinat nu locuirii de către rege, ci înfăptuirii cultului religios²⁸. Sub domnia regilor etrusci aceste competențe religioase au fost mult diminuate, aceștia preferând o politică de laicizare a atribuțiilor regale;

- era comandant militar suprem și reprezenta Roma în raporturile sale cu alte cetăți (declara pacea sau războiul, încheia tratate etc.). Regele nu putea delega funcția sa de comandant suprem altcuiva decât în situații excepționale;

- avea competențe jurisdicționale limitate în domeniul dreptului privat și mai extinse îndeosebi în privința dreptului penal. Sentințele date de către rege erau inatacabile, dar el își exprima puterea judecătorească îndeosebi în cauze mai importante și mai grave fie de natură politică, fie religioasă.

Senatus (Senatul), conform celor spuse de Cicero, își are originea într-un *Consilium regium* (Consiliu regal) care, probabil, se compunea din capii ginților ce se numeau *patres conscripti*, adică părinții înscrși la un loc și care nu erau decât un fel de sfat al bătrânilor reprezentați de cei ce au trecut de vârsta la care puteau fi încorporați în armata activă (46 de ani).

Denumirile de *senatus* și *senator* sunt adoptate mai târziu și derivă din latinescul *senex* care semnifică bătrân, matur, dar are și sensul de înțelept.

Senatul avea principalul rol de a-l ajuta pe rege să decidă în chestiuni importante de stat, dar a constituit o instituție independentă atât față de rege, cât și față de adunarea cetățenilor, fiind un supleant al poporului cu caracter reprezentativ. Senatul purta în sine instituția regalității deoarece în timpul vacanței tronului senatorii îndeplineau funcția de *Interrex* (rege interimar) pe rând, câte cinci zile, prin tragere la sorți. Mai târziu, primul interrex a fost ales de către ceilalți senatori, iar acesta, pe cel care-l înlocuia. Locțiitorul regal avea și sarcina de a recomanda pe candidatul la funcția de rege care urma să fie votat sau nu de către comițiile curiate. Dacă la început senatul era compus din circa 100 senatori, la sfârșitul Regalității numără aproximativ 300 de membri.

Comitiile (adunările populare) erau adunări ale poporului care, la început, trebuiau convocate de către rege, ele neputându-se întruni cu de la sine putere. Aceste prime *comitii* se numeau *comitia calata*²⁹ adică adunări chemate de către rege pentru a le comunica date cu privire la calendar, precum și pentru întocmirea testamentelor speciale ale

²⁸ E. Cizek, *op. cit.*, p. 80.

²⁹ În limba latină, *calatio, onis*, înseamnă chemare, convocare a poporului; *calator, oris*, înseamnă vestitor, crainic.